

Προβλήματα ανακατασκευής μιας σύγχρονης θεωρίας του Διαλεκτικού Υλισμού*

*Κοσμάς Ψυχοπαιδης***

Το ίδιο το θέμα το οποίο θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε είναι ένα θέμα-πρόκληση για ένα σημερινό κοινωνικό επιστήμονα, δεδομένου ότι ζούμε σε μια εποχή, που δεν είναι καθόλου αυτόνομο ότι υπάρχει μια συγκροτημένη αντίληψη για το τι είναι διαλεκτικός υλισμός.

Αντιθέτως, αυτό το οποίο είναι χαρακτηριστικό για την εποχή μας, είναι η αμφισβήτηση, για το ότι υπάρχει μια τέτοια αντίληψη. Άρα, δεν μπαίνει θέμα να εκθέσει κανείς τις αρχές μιας έτοιμης θεωρίας, αλλά να θέσει τη θεωρία αυτή ως πρόβλημα και να θέσει επίσης ως πρόβλημα τη δυνατότητα ανακατασκευής μιας θεωρίας του διαλεκτικού υλισμού. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν έχει νόημα μια τέτοια ανακατασκευή, και αν πράγματι έχει νόημα, πώς θα ήταν δυνατή. Οι σημερινές κοινωνικές επιστήμες, συμμαρτυρούν τη γενικότερη αμηχανία της εποχής μας για το τι είναι διαλεκτικός υλισμός. Είναι ο Μαρξισμός με την έννοια των μαρξικών κειμένων; Είναι ο Μαρξισμός-Λενινισμός; Είναι αυτό το οποίο έχει επικρατήσει να λέγεται στη Δύση Σοβιετική Φιλοσοφία;

Τα προβλήματα που θέσαμε δεν μπορούν να προσεγγιστούν ανεξάρτητα από μια συγκεκριμένη κριτική στο δογματισμό, η οποία έχει διατυπωθεί από τη διάνοηση, ιδιαίτερα στις δυτικές χώρες κατά το Μεσοπόλεμο, αλλά και μεταπολεμικά. Η υπό κριτική έννοια του διαλεκτικού υλισμού συνδέθηκε με την ιδέα μιας γενικής θεωρίας

* Διάλεξη που έγινε στις 17 Μαρτίου 1989, στα πλαίσια μεταπτυχιακών σεμιναρίων στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ακολούθησε συζήτηση.

** Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

της φύσης και της κοινωνίας. Μια τέτοια θεωρία δέχεται ότι υπάρχουν αντικειμενικοί, φυσικοί νόμοι, οι οποίοι διέπουν το αντικείμενό της, που είναι η φύση και η κοινωνία. Δέχεται ακόμη ότι το αντικείμενο αυτό βρίσκεται σε μια διαρκή κίνηση, και μεταβολή μέσα από αντιθέσεις. Τονίζεται η υλιστική διάσταση σ' αυτή τη θεωρία, με την έννοια της αποδοχής μιας αντικειμενικότητας, η οποία υπάρχει ανεξάρτητα από τη συνείδηση. Βάσει των νόμων που ισχύουν αντικειμενικά, υποτίθεται ότι μπορεί να διατυπωθεί μια εξέλιξη στην ιστορία προς ένα τελικό στόχο, ο οποίος συνίσταται σε μια μορφή κοινωνικής αλληλεγγύης, στην οποία θα φτάσουν οι ιστορικές κοινωνίες μέσα από συγκρούσεις. Δηλαδή η θεωρία αυτή περιέχει αρχές αντικειμενικής περιγραφής της φύσης και της κοινωνίας. Οι περιγραφές αυτές, συνδέονται με δεσμευτικές αξιολογήσεις για την εξέλιξη της κοινωνίας και τη σχέση της ανθρωπότητας με τη φύση.

Μπροστά σε ένα τέτοιο γιγαντιαίο πρόγραμμα, γίνονται κατανοητές τουλάχιστον οι ενστάσεις της κριτικής, απέναντι στη θεωρία ιδιαίτερα ενόψει της εξέλιξης των φυσικών επιστημών τον 20ό αιώνα προς κατευθύνσεις που δεν χωρούσαν σε απλουστευτικά σχήματα. Ακόμη, σε πραγματικές ιστορικές κοινωνίες, οι αντιφάσεις και οι πραγματικές συγκρούσεις είχαν μια πολυμορφία και δεν ακολούθησαν τη λογική κάποιων απλουστευτικών διαλεκτικών «νομοτελειών». Ούτε η ιστορική εξέλιξη φάνηκε να μπορεί να περιγραφεί ως διαδικασία αξιολόγησης, αλλά εν πολλοίς φάνηκε ως διαδικασία καταστροφών και για να χρησιμοποιήσω ένα σχήμα από την πολιτική Φιλοσοφία, ως «πόλεμος όλων εναντίον όλων».

Οι φυσικές επιστήμες χρησιμοποιήθηκαν για την ανάπτυξη ενός καταστροφικού δυναμικού και οι παγκόσμιοι πόλεμοι οδήγησαν όχι σε κάποια σαφή νίκη ενός μπλοκ κοινωνικής αλληλεγγύης και σοσιαλισμού απέναντι σε ένα μπλοκ εγωισμού, αλλά μάλλον σε πραγματικό κίνδυνο καταστροφής για όλους. Κίνδυνο που σήμερα επιβάλλει στις ανθρώπινες κοινωνίες να προβληματιστούν πάνω σε διαδικασίες συναίνεσης μάλλον μεταξύ αντιθέτων σχηματισμών, παρά πάνω σε κάποιες τυφλές νομοτελειακές διαδικασίες μέσα από συγκρούσεις και υπερβάσεις.

Οι πολιτικές διαδικασίες, ως αίτημα τουλάχιστον, μας φαίνεται ότι θα πρέπει σήμερα να ξεπεράσουν την τυφλή επιβολή τέτοιων διαλεκτικών νομοτελειών. Έτσι, θα έλεγε κανείς από την πλευρά της Φιλοσοφίας της Ιστορίας, ότι μάλλον πιο κοντά βρισκόμαστε σ' ένα αίτημα Καντιανού τύπου, της ιδέας της αιώνιας ειρήνης, παρά σε μια ιδέα θριάμβου ενός ανταγωνιστικού προτύπου μέσα από μια διαλεκτική κίνηση που καταστρέφει τα αντιμαχόμενα ιδεώδη.

Η διαλεκτική με μια σύγχρονη έννοια, συνδέεται με το αξιολογι-

κό πρόβλημα, όχι σε ένα σχήμα αυτόματης παραγωγής και επιβολής αξιών μέσα από συγκρούσεις, αλλά σε ένα σχήμα πολύ πιο επεξεργασμένο και μεθοδολογικά δυσπρόσιτο. Μπροστά σ' αυτή την πραγματικότητα, σε πολλούς ερευνητές και επιστήμονες, παρατηρήθηκε η τάση της κατευθείαν απόρριψης της ίδιας της έννοιας του διαλεκτικού υλισμού.

Η τάση αυτή ενίσχυσε κάποιες τάσεις σχετικισμού στην κοινωνική θεωρία. Ήδη από τις αρχές του αιώνα, η κοινωνιολογία του Max Weber είχε διατυπώσει εξελίξεις απέναντι σε ολιστικές εξελίξεις της ιστορίας και της κοινωνίας. Είχε διατυπώσει το μεθοδολογικό αίτημα του χωρισμού των περιγραφών από τις αξιολογήσεις, καθώς και αμφιβολίες για τη δυνατότητα μακρο-θεωρητικών περιγραφών και περιγραφών μακρο-διαδικασιών. Είχε επίσης διατυπώσει την αμφισβήτηση για τη δυνατότητα δεσμευτικής θεωρίας της αντικειμενικότητας και έχει προσπαθήσει να ανακατασκευάσει πλευρές της πραγματικότητας, ξεκινώντας από ατομικές σκοποθεσίες. Ωστόσο, φάνηκε ο κίνδυνος και τα όρια μιας τέτοιας επιστημολογίας βεμπεριανού τύπου, από τα οποία και θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει, προκειμένου να διερευνήσει τη δυνατότητα αναστοχαστικής νομιμοποίησης μιας διαλεκτικής και υλιστικής θεωρίας. Θα μπορούσε δηλαδή να ξεκινήσει, από την αμφισβήτηση της διαλεκτικής και του υλισμού βεμπεριανού τύπου, και να θέσει το ερώτημα κατά πόσον ο τύπος αυτός αμφισβήτησης, καταγγέλοντας τα δογματικά και απλουστευτικά σχήματα, δεν χάνει ταυτόχρονα τόσο το στοιχείο της ιστορικότητας της κοινωνικής θεωρίας, όσο και τη διάσταση της ανάλυσης των κοινωνικών δομών που υπάρχει στις παραδοσιακές διαλεκτικές θεωρίες να επιδιώκεται η σύνδεση με προβλήματα αξιών. Μήπως όμως έτσι ο τύπος αυτός της κριτικής οδηγεί σε μια φτώχεια του θεωρητικού προβληματισμού η οποία θα μπορούσε να έχει και πολιτικές συνέπειες σε μια εποχή σαν τη σημερινή, που απαιτεί τολμηρές και συνολικές συλλήψεις πάνω σε προβλήματα αξιών;

Βάσει αυτών των σκέψεων μου φαίνεται ότι θα πρέπει να επαναθέσουμε ορισμένα προβλήματα της κλασικής πολιτικής θεωρίας και ιδιαίτερα το ερώτημα μπορεί να είναι μια θεωρία του διαλεκτικού υλισμού σήμερα.

Προς το σκοπό αυτό στρεφόμαστε πρώτα στην εξέταση της έννοιας του υλισμού. Σύμφωνα με μία διατύπωση, η οποία απαντά πολύ συχνά και σε εγχειρίδια, υλισμός είναι μία κοσμοαντίληψη που αφορά τη σχέση ύλης και συνείδησης και δίνει προτεραιότητα στην ύλη έναντι στη συνείδηση. Υποτίθεται, ότι ξεκινώντας από την ύλη και από την κίνηση της ύλης μπορεί να κατανοηθεί και η εξέλιξη των ιδεών. Παράλληλα ο υλισμός και ιδιαίτερα ο διαλεκτικός υλισμός

συνδέεται με μια θεωρία σύγκρουσης των κοινωνικών τάξεων και ανάπτυξης των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων. Φαίνεται έτσι να αποτελεί κατά την εκδοχή αυτή των εγχειριδίων μια ενιαία ολοκληρωμένη διδασκαλία των πιο γενικών νόμων ανάπτυξης της φύσης, της κοινωνίας, και της σκέψης.

Τίθεται εδώ το ερώτημα σε τι μπορεί να συνίσταται το «υλικό» στοιχείο στο διαλεκτικό υλισμό, από το οποίο ξεκινώντας μπορούμε να κατανοήσουμε τις διαδικασίες στη φύση και στην κοινωνία. Δεδομένου ότι αν δεχτούμε ότι υπάρχει ένα κοινό υλικό στοιχείο, θα πρέπει να εντοπίσουμε το χαρακτήρα αυτής της «ύλης» στη φύση αλλά και με ποια έννοια αυτή θα είναι η ίδια ύλη για την οποία μιλάμε όταν αναφερόμαστε στην κοινωνία.

Για να απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις, θα πρέπει να κάνουμε μια αναφορά στην παράδοση της θεωρίας. Υπάρχουν δύο παραδόσεις υλιστικής φιλοσοφίας. Η μία είναι ο γαλλικός υλισμός του 18ου αιώνα και η άλλη είναι η φιλοσοφία του Φόϋερμαχ. Κατά το γαλλικό υλισμό του 18ου αιώνα (πρόκειται για θεωρητικούς όπως ο Χόλμπαχ, ο Ντιντερό, ο Ελβέτιος κ.λ.π.), το σύμπαν είναι ένα όλο συσχετισμένων μεταξύ τους υλικών στοιχείων στα οποία, ο αναγκαστικός καθορισμός των φυσικών διαδικασιών βάσει αντικειμενικών νομοτελειών που μπορούν να γίνουν αντικείμενο γνώσης, είναι δεδομένος. Παραδείγματος χάριν η κίνηση, ο χώρος, ο χρόνος, είναι τρόποι ύπαρξης της ύλης. Αλλά και στον άνθρωπο η συνείδηση, οι συνειδησιακές διαδικασίες εξαρτώνται από τη φυσική βιολογική οργάνωση του σώματος, δηλαδή ο άνθρωπος είναι μια μηχανή. Η άλλη παράδοση είναι η παράδοση του Φόϋερμαχ. Στην παράδοση αυτή ο υλισμός χαρακτηρίζεται ως «ανθρωπολογικός» υλισμός. Εδώ έμφαση δίδεται στον άνθρωπο όχι σαν μια μηχανή, αλλά στον άνθρωπο ο οποίος βρίσκεται σε κάποιες σχέσεις, που αξιολογούνται ως κατεξοχήν ουσιώδεις, οι οποίες είναι σχέσης αγάπης, ερωτικές σχέσεις, οι σχέσεις αγάπης μεταξύ των φύλων οι σχέσεις γένους *gattung*. Όλες οι άλλες επιμέρους σχέσεις αναλύονται με αναγωγή στη βιωματική αυτή σχέση, κοινωνιστική η οποία είναι μία λέξη-κλειδί και για τη μαρξική θεωρία παραδείγματος χάριν του Εβραϊκού ζητήματος του νεαρού Μαρξ. Παρατηρείται σ' αυτή την προβληματική του Φόϋερμαχ, μία αντιστροφή της Εγγελιανής κατασκευής. Ο Έγγελος όταν αναπτύσσει στη *Λογική της Εννοίας* την έννοια του βίου, θέτει ότι ο βίος, η βιωματική σχέση, είναι κάτι το αφηρημένο, το οποίο συγκεκριμενοποιείται σε σχέση με τις κοινωνικές πρακτικές, με τη γνώση και με την πράξη και υπονοεί ότι χωρίς τη μεσολάβηση της κοινωνικής γνώσης και των κοινωνικών πρακτικών, το βιωματικό στοιχείο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει θεμελιακό χαρακτήρα. Ο

Φόϋερμπαχ, αντιστρέφει αυτή τη σκέψη θέτοντας ότι η βιωματική σχέση είναι η καθοριστική και ότι με αφετηρία την «άμεση» αυτή σχέση μπορούν να προσεγγιστούν προβλήματα θεωρίας της πράξης. Ο μαρξικός υλισμός φαίνεται να είναι μία σύνθεση του φυσικού και του ανθρωπολογικού υλισμού. Αλλά το πώς ακριβώς γίνεται αυτή η σύνθεση είναι κάτι το αμφισβητούμενο. Στις περίφημες μαρξικές *Θέσεις για το Φόϋερμπαχ*, η πρώτη θέση για το Φόϋερμπαχ αναφέρει: «Η βασική έλλειψη όλου του υλισμού μέχρι τώρα, είναι ότι εξετάζει την πραγματικότητα υπό τη μορφή της εποπτείας, όχι ως αισθητηριακή ανθρώπινη δραστηριότητα, όχι ως πράξη».

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Μαρξ σ' αυτή την πρώτη θέση για τον Φόϋερμπαχ, παραπέμπει στην καντιανή κριτική και φιλοσοφία και ιδιαίτερα στην καντιανή θεωρία των γνωστικών «δυνάμεων», δηλαδή της εποπτικής και της διανοητικής δύναμης. Παραπέμπει δηλαδή σε μία θεωρία ιεράρχησης της συνείδησης, η οποία ανατρέχει στον Πλάτωνα και σε όλη την ιστορία της μεταφυσικής σκέψης. Ο Μαρξ δέχεται ότι καλώς ο Φόϋερμπαχ τονίζει ότι το στοιχείο της εποπτείας, όπου εποπτεία είναι η αίσθηση, η φαντασία συνιστά το πρωτεύον απέναντι στο διανοητικό και ότι από το φαντασιακό ξεκινώντας, θα πρέπει να θεμελιωθεί το διανοητικό. Αυτό το οποίο όμως δεν θέτει ορθώς ο Φόϋερμπαχ, λέει η κριτική του Μαρξ, είναι ότι το φαντασιακό δεν είναι παθητικό, αλλά είναι μία ενεργητικότητα, και αυτή η ενεργητικότητα είναι μία δραστηριότητα, που οδηγείται στο να ξεπεράσει το χωρισμό εποπτικού και διανοητικού. Το υλιστικό στοιχείο με αυτή την έννοια, εντοπίζεται στα πλαίσια ενός γνωσιοθεωρητικού υλισμού, στην εποπτεία και στη φαντασία, που είναι κοινωνικά καθορισμένα. Ο Μαρξ σκέπτεται ίσως ότι το προλεταριάτο συμπίπτει με τις δυνάμεις εκείνες που θα ενεργοποιηθούν για να ξεπεράσουν τους αλλοτριωτικούς χωρισμούς και θα απελευθερώσουν αυτό το εποπτικό στοιχείο από τις σχέσεις υπαγωγής του στον αφηρημένο ορθολογισμό που διέπει την αστική κοινωνία.

Στο σημείο αυτό, τίθεται ένα τεράστιο πρόβλημα, όσον αφορά τον τρόπο που ο Μαρξ θεωρεί ότι το εποπτικό στοιχείο θα μπορέσει να διασπάσει τα αλλοτριωμένα ορθολογικά δεσμά. Πώς μπορούμε να σκεφτούμε αυτή τη διάσπαση; Υπάρχει ένας λόγος στην εποπτεία, υπάρχουν κριτήρια ορθολογικά που να επιτρέπουν την κατανόησή της, ή ο Μαρξ εντάσσεται και αυτός στην παράδοση του ανορθολογισμού στην οποία ανήκε σε μεγάλο βαθμό ο Feuerbach, αλλά και πριν απ' αυτόν ο Schelling; Και στον Fichte υπάρχουν τέτοια στοιχεία ανορθολογικά, όπως υπάρχουν ακόμα και στη σύγχρονη εποχή, στις αντιδραστικές φιλοσοφίες του Μεσοπολέμου στον Heidegger και σε μεταγενέστερες ανορθολογικές θεωρίες. Αυτό που διακρι-

νουμε στις «Θέσεις για το Φόϋερμαχ», είναι ένα επιστημολογικό πρόγραμμα, του Μαρξ, το οποίο συνίσταται στην προσπάθεια να θέσει το θέμα του ορθολογισμού στη βάση μιας υλιστικής θεωρίας, ξεκινώντας από ένα γνωσιοθεωρητικό μοντέλο. Το θέμα του δηλαδή είναι, τι είναι αυτή η δραστηριότητα και πώς μπορούμε να την κατανοήσουμε, σε τι συνίσταται η δραστηριότητα των κοινωνικών δυνάμεων, πού είναι οι δυνάμεις της φαντασίας και στο μεταγενέστερο έργο του Μαρξ, οι παραγωγικές δυνάμεις, οι δυνάμεις της κοινωνίας. Μπορούμε να τις φανταστούμε αποκλειστικά ως πράξη, με την έννοια μιας πολιτικής, μιας επαναστατικής πρακτικής, που αλλάζει τον κόσμο χωρίς άλλο κριτήριο, παρά μόνο με την ίδια την πολιτική βούληση να αλλάξει τον κόσμο; Βέβαια η μαρξική απάντηση όπως γνωρίζουμε είναι όχι. Δεν μπορούμε να ορίσουμε αυτή την πράξη ανορθολογικά ως αυτό το οποίο αλλάζει τα πράγματα, αλλά μέρος της υλιστικής θεμελίωσης, είναι να εξετάσουμε, τους τρόπους αλλαγής του κόσμου. Αλλά η εξέταση αυτή συμπίπτει με την εξέταση των προϋποθέσεων της χειραφετητικής πράξης. Μ' αυτή την έννοια μέρος της υλιστικής θεμελίωσης, ήδη από το νεανικό έργο του Μαρξ, και κατεξοχήν αργότερα, στη *Θεωρία της Αξίας*, είναι να εξεταστούν οι προϋποθέσεις της χειραφετητικής πράξης. Δηλαδή, στην εξέλιξη του Μαρξικού έργου συγκεκριμενοποιείται η θέση, ότι η συνείδηση και η συνειδητή πράξη έχει κοινωνικούς όρους, οι οποίοι είναι με τη σειρά τους κι αυτοί κοινωνική πράξη, αλλά είναι μία πράξη ενταγμένη στον ιστορικό καταμερισμό της εργασίας, είναι δηλαδή ο τρόπος αναπαραγωγής των δρώντων, μέσα από τη συμμετοχή τους στην κοινωνία.

Οπότε, η πράξη αυτή, μπορεί να περιγραφεί και ορθολογικά όχι ως ενέργημα, αλλά ως ιστορική μορφή κοινωνικής συμβίωσης, σε σχέση με την οποία μπορούν να θεματοποιηθούν και οι δυνατότητες χειραφέτησης. Άρα έχουμε μία ιδέα κοινωνικής ενεργητικότητας, συνδεδεμένη με την ιδέα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, που υπακούει σε μία δική του ιστορική δυναμική. Η έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας μπαίνει κατευθείαν στο κέντρο της έννοιας του «υλικού της κοινωνίας». Δεν είναι η υλική διάσταση της κοινωνίας το αδιαμόρφωτο, αυτό που λέει ο Κάντ πολλαπλότητα εμπειρική, *empirische Mannigfaltigkeit*, αλλά είναι ο ίδιος ο καταμερισμός της εργασίας, που παίρνει ιστορικές μορφές μέσα από τις οποίες η κοινωνία συγκροτείται και αναπαράγεται. Μια τέτοια μορφή είναι η μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας, για την οποία μιλάει ο Μαρξ στη *Γερμανική Ιδεολογία*. Εκεί παρατηρεί, ότι η ατομική ιδιοκτησία και ο καταμερισμός της εργασίας είναι ταυτόσημες εκφράσεις. Δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία συγκροτείται

και αναπαράγεται στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, προέρχεται από αποφάσεις ατομικών ιδιοκτητών. Αλλά μέσα από τη δυναμική και την εξέλιξη του καταμερισμού της εργασίας, είναι δυνατόν να μεταβεί η κοινωνία σε άλλες μορφές συγκρότησής της, παραδειγματός χάρη σε αλληλέγγυες μορφές, όπου συνειδητά οι δρώντες μπορούν να συνεννοηθούν για το πώς θα καταμερίσουν την εργασία και για το πώς θα διανεμηθεί το αποτέλεσμα της συλλογικής κοινωνικής προσπάθειας.

Αν δούμε έτσι το θέμα του υλισμού σε μία πρώτη προσέγγιση, παραμένει βέβαια ανοιχτό το πρόβλημα του τι γίνεται με την υπόλοιπη ύλη, την ύλη της φύσης, το υλικό στοιχείο που όπως είπαμε, συνδέεται συνειρμικά με κάποια υλικότητα, η οποία υπάρχει στη φύση και διέπεται από διαλεκτικούς νόμους της φύσης κ.λ.π. Βρισκόμαστε δηλαδή απέναντι σε δύο διακριτά «υλικά» στοιχεία: Ένα υλικό στοιχείο το οποίο εντοπίζουμε στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και ένα άλλο υλικό στοιχείο το οποίο είναι η υλικότητα της φύσης. Τα στοιχεία, φαίνεται ότι είναι μεταξύ τους αδιαμεσολάβητα και απλώς βρίσκονται δίπλα-δίπλα.

Για να παρακολουθήσουμε τις απαντήσεις που δόθηκαν στο πρόβλημα της σχέσης αυτών των δύο αντιλήψεων του υλικού, θα πρέπει τώρα να στραφούμε στη δεύτερη έννοια που συγκροτεί τον όρο διαλεκτικός υλισμός, δηλαδή στην έννοια της διαλεκτικής και να δούμε μερικές από τις μεθοδολογικές συνέπειες που έχει η χρήση αυτού του όρου, να παρακολουθήσουμε δηλαδή ορισμένες από τις λεγόμενες περιπέτειες της διαλεκτικής.

Τι είναι η διαλεκτική; Θα ήθελα απλώς να επικεντρώσω το επιχείρημα σε ορισμένα σημεία που νομίζω ότι είναι ενδιαφέροντα για μια σύγχρονη προβληματική της διαλεκτικής.

Ας δούμε την έννοια της διαλεκτικής όπως αναπτύσσεται πρώτα απ' όλα στον Καντ, που πιστεύω ότι είναι μια παραμελημένη διάσταση των συγχρόνων συζητήσεων για τη διαλεκτική θεωρία. Ξέρουμε ότι στην πρώτη *Κριτική* του, ο Καντ λέει για τη διαλεκτική, ότι είναι η καθ' υπέρβαση χρήση από τη διάνοιά μας, κάποιων *a priori* εννοιών και αρχών, των οποίων η επιτρεπτή χρήση είναι περιορισμένη στην εποπτεία. Δηλαδή οι χρήσεις πέραν των ορίων της εμπειρίας είναι διαλεκτικές και πρέπει να ελέγχονται ως μη δόκιμες. Άρα, τα λεγόμενα διαλεκτικά φαινόμενα που προκύπτουν από τη μη-επιτρεπομένη χρήση κάποιων εννοιών οι οποίες μπορούν να ισχύουν στα όρια της εμπειρίας, πέραν αυτών των ορίων θα πρέπει να υποβληθούν σε μία κριτική. Η διαλεκτική δηλαδή, είναι μία, θα μπορούσε να πει κανείς, κριτική μορφών ψευδούς και μεταφυσικής συνειδησης και κατάδειξη των ορίων που θέτει ο κριτικός λόγος για τη χρήση των εν-

νοιών αυτών.

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία για τον κοινωνικοφιλοσοφικό προβληματισμό, πιστεύω ότι είναι οι καντιανές αναλύσεις της τρίτης Καντιανής Κριτικής, της λεγόμενης *Κριτικής της Κριτικής Ικανότητας*, όπου κι αυτές αναφέρονται στη διαλεκτική. Εκεί ο Καντ διαπιστώνει την ύπαρξη μιας αντινομίας των αρχών των μηχανικών και των τελεολογικών τρόπων παραγωγής οργανικών φυσικών όντων. Η σκέψη του Καντ είναι, ότι δεν αρκεί να σκεφτούμε ένα κοινωνικό οργανισμό ξεκινώντας μόνο από κάποιες φυσικοεπιστημονικές αρχές, δηλαδή να δούμε αν υπάρχουν κάποιες κανονικότητες, κάποιοι νόμοι, κάποια δεδομένα, να βρούμε κάποιες τάσεις, βάσει στατιστικών υποδειγμάτων, αλλά ότι μπορούμε να σκεφτούμε τον κοινωνικό οργανισμό και ως σύστημα σκοπών. Βεβαίως επιστημολογικά, αυτή η δεύτερη προσέγγιση δεν είναι αυστηρά φυσικοεπιστημονική, αλλά όπως λέει ο Καντ, είναι επιτρεπτή χάριν της αναστοχαστικής αναλογιστικής κρίσης. Ο Καντ επιβεβαιώνει για τους κοινωνικούς οργανισμούς ότι μπορούμε πράγματι να τους σκεφτούμε ως ένα σύστημα σκοπών και αναπτύσσει μία τελεολογική θεωρία που είναι γνωστή ως «Θεωρία της πρόθεσης της Φύσης» όπου η κοινωνική εξέλιξη, εξετάζεται από τη σκοπιά της πραγμάτωσης. Ο υψηλότερος τέτοιος σκοπός είναι ο σκοπός της Φιλοσοφίας, παραδείγματος χάρη η πραγμάτωση ενός συντάγματος το οποίο περιέχει γενική νομοθεσία. Ο Καντ δεν αποδέχεται προνομιακές πολιτικές καταστάσεις ή οικονομικά προνόμια, μέσα στην κοινωνία και καθιερώνει την ιδέα της ελευθερίας και του ελεύθερου διαλόγου. Οι αξίες αυτές αποδεικνύονται σε πολιτικοφιλοσοφικούς σκοπούς, τους οποίους μπορούμε επιστημολογικά να χρησιμοποιήσουμε ως κάποια κριτήρια, για να κρίνουμε, να κατατάξουμε και να μελετήσουμε κοινωνίες, ξεκινώντας από το ερώτημα κατά πόσον στις κοινωνίες αυτές πραγματώνονται ή όχι αυτοί οι σκοποί.

Η προβληματική αυτή αποτελεί κατεξοχήν θέμα ιστορικής διαλεκτικής με την έννοια της *Τρίτης Κριτικής*. Συνίσταται στη σύνδεση γνώσεων που έχουμε για τις κοινωνίες και για την κοινωνική εξέλιξη, με το αξιολογικό πρόβλημα και στη διερεύνηση κατά πόσο στις κοινωνίες αυτές πραγματώνονται ή δεν πραγματώνονται έλλογοι σκοποί.

Στο περίφημο δοκίμιο του Καντ *Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό* καθώς και στη *Διένεξη των Σχολών*, ο Καντ διερευνά τη διαπλοκή δομών κοινωνικής μηχανικής, με προβλήματα αξιογένεσης και αξιολογεί κατά πόσον μέσα απ' αυτή τη διαπλοκή πραγματοποιούνται ή δεν πραγματοποιούνται έλλογοι σκοποί. Διατυπώνονται και εδώ οι θεωρητικές αρχές για το πώς είναι δυνατή μια

τέτοιου είδους σύνδεση, αρχές που απασχολούν την *Τρίτη Καντιανή Κριτική* ως πρόβλημα διαλεκτικής. Πιστεύω ότι και στον Hegel η κατανόηση της διαλεκτικής, ξεκινά από το Καντιανό αυτό ερώτημα.

Στον Hegel βέβαια, δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στη διαλεκτική από ό,τι στον Καντ, γιατί τίθεται στο κέντρο του προβληματισμού του ως μέθοδος. Η διαλεκτική είναι λέγει, μια μέθοδος, η οποία δεν είναι διαφορετική από τα περιεχόμενα, σύμφωνα με την Εγελιανή θέση. Είναι η γνώση ότι η ταυτότητα κάθε πράγματος με το έτερο παράγεται μέσα από τα ίδια τα πράγματα. Αυτή η γνώση είναι η αληθής διαλεκτική. Δηλαδή είναι η θέση, ότι η ταυτότητα αποκαθίσταται η ως σχέση αντιθέτων σε ένα όλο του οποίου η κίνηση αναπαράγει τις σχέσεις αυτές. Και πράγματι στην εγελιανή αντίληψη της διαλεκτικής προβάλλει η ιδέα της κίνησης ενός όλου μέσα από αντίθετες σχέσεις, μια ιδέα που ο Hegel συγκεκριμενοποίησε με αναφορά στην εσωτερική σχέση της κοινωνικής διαλεκτικής με τις φυσικές επιστήμες, στην *Εγκυκλοπαίδεια των Φιλοσοφικών Επιστημών*. Στην Εγελιανή Εγκυκλοπαίδεια αναπτύσσονται Λογική, Φιλοσοφία της Κοινωνίας, (Φιλοσοφία του Δικαίου), και Φιλοσοφία της Φύσης σε ένα ενιαίο σύστημα. Είναι ίσως το τελευταίο σύστημα του 19ου αιώνα που προσπαθεί με ενιαίο τρόπο να συζητήσει Λογική, Φιλοσοφία της Κοινωνίας και Φιλοσοφία της Φύσης.

Μ' αυτό τον τρόπο εντάσσεται και η Λογική σε μία περιεχομενική επιστημολογική προοπτική. Προκύπτει ωστόσο κατά την ένταξη αυτή μία αμφισημία που πηγάζει από τη συνήθη ερμηνεία ότι μια γενική διαλεκτική λογική προσαρμόζεται και εφαρμόζεται, κατά το μεν στην κοινωνία, το δε στη φύση. Ίσως μια τέτοιου είδους ερμηνεία πανλογισμού, ότι έχουμε μια γενική διαλεκτική η οποία εφαρμόζεται αφ' ενός στην κοινωνία και αφ' ετέρου στη φύση, παραγνώνει ότι η ίδια η λογική, οι ίδιες οι Εγελιανές φιλοσοφικές έννοιες, είναι έννοιες «από ελευθερία» που έγιναν δυνατές στη σύγχρονη εποχή της ελευθερίας. Η ελευθερία συγκροτεί τη σύγχρονη εποχή, η οποία απολυτοποιείται και τίθεται ως απόλυτο, υπερβαίνει τις προλήψεις για την κοινωνία και για τις φυσικές επιστήμες. Δεν δέχεται στο εσωτερικό της η λογική την πρόληψη και τον περιορισμό των περασμένων εποχών, αλλά είναι ιστορική με την έννοια του παρόντος και δεν είναι ιστορική, με την έννοια ότι δεν είναι μία σχετική εποχή το παρόν, αλλά απολυτοποιείται ως απελευθέρωση, ξεκινώντας πρώτα απ' όλα από την απελευθέρωση των φυσικών επιστημών σε μία σύγχρονη κοινωνία, στην οποία «διαφεντεύεται γενικά το δίκαιο» (για να χρησιμοποιήσουμε την Καντιανή έκφραση). Δηλαδή ήδη στη διαλεκτική υπάρχει ένας κοινωνικοφιλοσοφικός αναστοχασμός κατά την εισαγωγή των κατηγοριών. Στο Hegel σύμφωνα με

αυτή την προσέγγιση, δεν είναι το θέμα ότι έχουμε κάποιες κατηγορίες που προέρχονται από τη μεταφυσική και εφαρμόζονται στην κοινωνία και στη φύση. Προβάλλεται όμως μία προτεραιότητα της διαλεκτικής της πράξης και ένας αναστοχασμός για τη σύγχρονη εποχή η οποία τίθεται ως απόλυτο, ακριβώς επειδή είναι η εποχή της ισχύος των γενικών νόμων και της ελευθερίας. Στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών ενεργοποιείται η φύση που αναλύεται σε σύστημα, μαζί με την κοινωνία και τη λογική στην Εγκυκλοπαίδεια. Ενεργοποιείται δε ως το εξωτερικό της ανθρωπότητας, το τελείως διαφορετικό, το οποίο γίνεται δικό της μέσα από ιστορικο-λογικές διεργασίες.

Αυτή η αμφισημία της διαλεκτικής για την οποία μίλησα στον Hegel απαντά και στη Μαρξιστική παράδοση. Αν δούμε το έργο του Μαρξ, στο νεανικό έργο, παραδείγματος χάρη στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, προβάλλεται μια αντίληψη για τη διαλεκτική ως κοινωνική κίνηση. Ιδιαίτερα τονίζονται χαρακτηριστικές μορφές κίνησης οικονομικών σχέσεων και διαμόρφωσης συνθηκών σύγχρονης αστικής κοινωνίας και τελικής υπέρβασής της (πρωταρχική συσσώρευση, δημιουργία αστικών βιομηχανικών σχέσεων, δημιουργία προλεταριάτου, ταξικές συγκρούσεις, επανάσταση, ελευθερία). Δηλαδή κάποιες δομικές εξελίξεις στο χώρο της κοινωνίας, καταλήγουν να παράγουν μια αξία, την ελευθερία, το σοσιαλισμό.

Ποιος είναι ο εγγυητής ότι η έκβαση αυτής της εξέλιξης θα τείνει προς μία συγκεκριμένη αξία; Η ίδια η πράξη; Αν δεχθούμε ότι είναι η ίδια η πράξη, η αποδοχή αυτή κινδυνεύει να περιέχει στοιχεία απόφασης, ντεσιζιονισμού, δηλαδή την αθεμελιώτη πεποίθηση ότι είναι μία πράξη που οδηγεί οπωσδήποτε σε αξίες. Είναι αξεκαθάριστη αυτή η πρώιμη έννοια της διαλεκτικής. Αντιθέτως, στην εξέλιξη του Μαρξικού έργου, στο ώριμο έργο, ο Μαρξ επικεντρώνεται ως γνωστό στην ανάλυση του σύγχρονου κοινωνικού σχηματισμού του *Κεφαλαίου*. Δηλαδή το μεταγενέστερο έργο, δεν θεματοποιεί την εξέλιξη της ιστορίας μέσα από κάποιες αντιφάσεις, από την πρώτη της αρχή μέχρι την τελική έκβαση της ελευθερίας, αλλά επικεντρώνεται στο σύγχρονο κοινωνικό σχηματισμό στον οποίο τώρα ζει ο θεωρητικός και χαρακτηρίζεται από τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής. Μελετάει την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τις κοινωνικές αντιθέσεις που είναι ταυτόχρονα και αναπαραγωγή κοινωνικών αξιών στη θεωρία της αξίας. Προβάλλεται η έννοια της κοινωνικής εργασίας, του καταμερισμού της εργασίας, της αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας και αναπαραγωγής των αξιών της κοινωνικής συνεργασίας και αλληλεγγύης, οι οποίες υπάρχουν στην ίδια την ιδέα της κοινωνικής συνεργασίας που προϋποθέ-

τει η οικονομική θεωρία της αξίας. Είναι μια θεωρία λοιπόν αναπαραγωγής της αξίας της συνολικής κοινωνίας και ως κοινωνικής συνεργασίας, αλλά και της αναπαραγωγής των στοιχείων του εγωισμού μέσα από την αγορά και της σύγκρουσης αξιών, σε καπιταλιστικές κοινωνίες.

Στο ώριμο έργο του Μαρξ, παρατηρείται μια προσέγγιση των εννοιών του υλισμού, και της διαλεκτικής. Γίνεται σαφές δηλαδή τι σημαίνει διαλεκτικός υλισμός. Το υλικό στοιχείο εντοπίζεται στον καταμερισμό της εργασίας. Ο καταμερισμός της εργασίας έχει τεθεί στο κέντρο της ανάλυσης από πολλούς θεωρητικούς παραδειγμάτων χάρη στον Durkheim η θεωρία του καταμερισμού της εργασίας συνδέεται, με την ιδέα της κοινωνικής αλληλεγγύης. Αυτή η σύνδεση υπάρχει και σε άλλες θεωρίες και εν μέρει στον Άνταμ Σμιθ. Στον Μαρξ όμως, το υλικό στοιχείο, ο καταμερισμός της εργασίας αναπτύσσεται σε υψηλό βαθμό αφαίρεσης και αντιπαράκειται προς στάσεις στην αγορά, τοποθετήσεις μεμονωμένων δρώντων, σχέσεις ατόμων προς υλικά αγαθά, νομικές υποχρεώσεις, σχέσεις με άλλα άτομα κ.λ.π. Δηλαδή το στοιχείο του κοινωνικού καταμερισμού, η υλικότητα της κοινωνίας προϋποθέτει αφαίρεση από την εξατομίκευση, θεώρηση συνολικής κοινωνίας, σε κοινωνία που αυτοπαρουσιάζεται ως εξατομικευμένη και όχι ως συνολική. Βάσει δε υψηλού βαθμού αφαίρεσης προκύπτει και μία θεωρία των κοινωνικών τάξεων και της εκμετάλλευσης.

Δηλαδή η έννοια του υλισμού προϋποθέτει μία αφαιρετική προσπάθεια, αυτό που ο Hegel χαρακτήρισε «κοπιώδη προσπάθεια της εννοίας» (*Anstrengung des Begriffs*), την αφαίρεση και τη διαμεσολάβηση του επιφαινόμενου με το ουσιώδες, δηλαδή τη διαλεκτική ανάπτυξη των κοινωνικοθεωρητικών κατηγοριών. Προϋποθέτει δηλαδή τη χρήση ενός ολόκληρου προβληματισμού που αναφέρεται σε επίπεδα αφαίρεσης και στην ανάπτυξη αφηρημένων εννοιών τον οποίο έχει ήδη επεξεργαστεί ο Hegel και χρησιμοποιήθηκε από το Μαρξ. Βεβαίως ο τρόπος χρησιμοποίησης παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις από το Hegel. Η σπουδαιότερη είναι ότι ο Μαρξ προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τη διαλεκτική θεωρία ως θεωρία για να εντοπιστεί ακριβώς το στοιχείο της κοινωνικής υλικότητας ως καταμερισμός της εργασίας, δηλαδή το κοινωνικό γενικό στοιχείο σε μία κοινωνία, όπου εμφανίζεται ως το εξατομικευμένο.

Αν τώρα μεταφερθούμε εκατό χρόνια μετά το Μαρξ διαπιστώνουμε ότι, και σήμερα, ένα μεγάλο μέρος της επιστήμης επικαλείται ακόμη τη διαλεκτική, αν και με κάποια αμηχανία ενώ ένα άλλο την απορρίπτει ως μεταφυσική και ως ακατανόητη.

Υπάρχουν γι αυτό, πολλά παραδείγματα. Θα αναφερθώ τελείως

ενδεικτικά στους Klaus-Buhr, δύο πολύ γνωστούς συγγραφείς στην Α. Γερμανία, στο Φιλοσοφικό τους Λεξικό από τη δωδέκατη έκδοση του 1976 στον όρο διαλεκτικός υλισμός. Χαρακτηριστική είναι εδώ η διάκριση του: υλισμού, σε *Diamat* και *Histomat*, διαλεκτικό υλισμό και ιστορικό υλισμό. Γίνεται διάκριση μεταξύ ενός υλιστικού και ενός διαλεκτικού στοιχείου και εντοπίζεται το υλιστικό στοιχείο στο διαλεκτικό υλισμό, στην υλική ενότητα του κόσμου, που βρίσκεται σε κίνηση και διέπεται από νόμους. Τονίζεται η αντικειμενική ύπαρξη της ύλης σε χώρο και χρόνο, η κίνηση ως τρόπος, ως ύπαρξη της ύλης, και η πράξη ως βάση, σκοπός και κριτήριο αλήθειας της γνώσης. Τελικά το υλιστικό στοιχείο στο διαλεκτικό υλισμό, ορίζεται ως η υλική ενότητα του κόσμου που χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία της ύλης, της κίνησης της ύλης και της πράξης. Προκύπτει εδώ ένας ιδιότυπος φετιχισμός των εννοιών αυτών με την έννοια ότι δεν αποσαφηνίζεται πώς αυτές συνδέονται. Φαίνεται σαν να έχουν συμπεριληφθεί αυθαίρετα σε έναν κατάλογο, από τη μία μεριά κίνηση, ύλη, και από την άλλη πράξη, σαν υλικά στοιχεία. Όμως αυτός ο κατάλογος δεν περιέχει και μία εξήγηση για τη σχέση αυτών των στοιχείων μεταξύ τους και για τα κριτήρια βάσει των οποίων αυτά χαρακτηρίζονται ως ύλη.

Από την άλλη μεριά υπογραμμίζεται το διαλεκτικό στοιχείο στο διαλεκτικό υλισμό, στην κατανόηση της υλικής ενότητας του κόσμου ως διαδικασίας που διέπεται από νόμους. Σ' αυτούς τους νόμους βρίσκουν έκφραση κατηγορίες και αρχές όπως ουσία και επιφαινόμενο, αιτιότητα, αλληλόδραση, ποιότητα, ποσότητα, δυνατότητα, πραγματικότητα, αναγκαιότητα, τυχαίο, ενότητα και μάχη των αντιθέσεων. Αν εξαιρεθούν η ενότητα και μάχη των αντιθέσεων (αυτές απαντούν στην εγγελιανή Λογική), όλες οι άλλες απαντούν σε οποιοδήποτε κατάλογο κατηγοριών, από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Καντ. Αλλά δεν διατυπώνεται κάποια θεωρία για το λόγο που μπαίνουν οι κατηγορίες αυτές σε καταλόγους, μαζί με την ιδέα αποτελούν μια διαδικασία διεπομένη από νόμους. Επίσης θεωρούν οι Klaus-Buhr, ότι τη διαλεκτική είναι σκόπιμο να τη διακρίνουμε σε υποκειμενική και αντικειμενική. Ως αντικειμενική διαλεκτική αναφέρουν τους τρεις πολύ γνωστούς νόμους της ενότητας των αντιθέτων, της μετάβασης από το ποσοτικό στο ποιοτικό και από το ποιοτικό στο ποσοτικό σε ανώτερο επίπεδο και της άρνησης της άρνησης. Αυτοί όμως οι τρεις νόμοι συνοδεύονται από νομοτέλειες, όπως ουσία και επιφαινόμενο, περιεχόμενο και μορφή, πραγματικότητα και δυνατότητα, δηλαδή από τις κατηγορίες που απαντούν και στην παραδοσιακή φιλοσοφία. Η υποκειμενική διαλεκτική είναι η σχέση θεωρίας και πράξης, αφηρημένου και συγκεκριμένου, λογικού και ι-

στορικού, δηλαδή από την πλευρά της, τονίζει τη μέθοδο με την οποία προσεγγίζουμε το αντικείμενο. Ενώ από την πλευρά της αντικειμενικής διαλεκτικής τονίζονται κάποιες κατηγορίες που υποτίθεται ότι προσιδιάζουν από τη φύση τους στην υλικότητα του αντικειμένου. Άρα ενόψη της διαίρεσης σε αντικειμενική και σε υποκειμενική διαλεκτική, υπογραμμίζεται το στοιχείο της μεθόδου στην υποκειμενική και το στοιχείο των κατηγοριών στην αντικειμενική διαλεκτική, χωρίς να τίθεται το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ τους.

Χαρακτηριστικό λοιπόν της αντίληψης που κυριαρχεί στο έργο των θεωρητικών αυτών είναι ότι παρουσιάζονται διαλεκτικές έννοιες, οι οποίες αποδίδονται γενικά και αφηρημένα στην ύλη, χωρίς η έννοια αυτή να διευκρινίζεται επαρκώς και η αφαίρεση ως προς το τι είναι το υλικό στοιχείο γίνεται σε τέτοιο υψηλό βαθμό, ώστε να παραμένουν ως αποτέλεσμα της αφαιρέσεως οι δύο τύποι ύλης, από την μία μεριά εργασία, πράξεις και απ' την άλλη μεριά φύση, φυσική ύλη, να αποδίδονται δε γενικές κατηγορίες και στα δύο και να εξαφανίζεται η ιδιαίτερη τους σχέση. Επίσης, το διαλεκτικό στοιχείο αποδίδεται αφηρημένα στην ύλη μέσα από κατηγορίες που δεν είναι άλλες από τις παραδοσιακές Εγγελιανές και Καντιανές, παραγνωρίζεται δηλαδή ότι ο Μαρξ ουδέποτε έγραψε κάποια θεωρία κατηγοριών, αλλά στο *Κεφάλαιο*, χρησιμοποίησε έννοιες διαλεκτικές, όπως αυτές της δυνατότητας και της αναγκαιότητας. Παραδείγματος χάρη μιλάει για τη δυνατότητα της οικονομικής κρίσης, μέσα απ' την ανάλυση της μορφής της αξίας και την αναγκαιότητα της κρίσης, μέσα από την κίνηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Χρησιμοποιεί όμως αυτές τις έννοιες σε σχέση με τη συγκεκριμένη ανάλυση του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Όσον αφορά τη φύση, δεν υπάρχει κανένα έργο το οποίο να αναφέρει χαρακτηριστικά της, αλλά αναλύεται η συγκρότηση των κοινωνιών ως *σχέση* του ανθρώπου προς τη φύση.

Συνέπεια μιας τέτοιας θεώρησης όπως αυτή των Klaus-Buhr είναι ότι δίπλα στο διαλεκτικό υλισμό, όπως τον εξέθεσα, παρατίθεται και μία επιπλέον επιστημονική περιοχή, την οποία αποτελεί ο ιστορικός υλισμός, ο οποίος υποτίθεται ότι είναι μία φιλοσοφική επιστήμη, της κοινωνίας, δηλαδή μία ανεξάρτητη επιστήμη, «στα πλαίσια» της Μαρξιστικής-Λενινιστικής φιλοσοφίας, η οποία έχει ορισμένα χαρακτηριστικά. Ξεκινάει δηλαδή από τη μελέτη της παραγωγής των υλικών μέσων ζωής και μετά μελετά φαινόμενα όπως η πολιτική, η επιστήμη, η τέχνη, η θρησκεία. Ξεκινά δηλαδή από μια αντίληψη βάσεως, παραγωγή των υλικών μέσων ζωής και πάλη των τάξεων, και μετά αναλύει στη βάση αυτή ιδέες, κίνητρα, σκοπούς, κ.λπ.

Ένα δεύτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει κατά την αντίληψη αυ-

τή τον ιστορικό υλισμό είναι το νομοτελειακό της επιστήμης αυτής, ότι δηλαδή είναι κι αυτή μια διαδικασία που έχει το χαρακτήρα της φυσικής νομοτέλειας. Φυσική μορφή ανάπτυξης αυτής της φυσικής διαδικασίας είναι η σύγχρονη αστική κοινωνία. Μόλις φτάσουμε σ' αυτή τη σύγχρονη αστική κοινωνία αλλάζει πλέον αυτή η νομοτελειακή μορφή, γιατί ξεπερνιέται με το ξεπέρασμα της σύγχρονης αστικής κοινωνίας και η μορφή ταξικών κοινωνιών. Για να εξετάσουμε το status, το χαρακτήρα που έχουν αυτές οι νομοτέλειες ως φυσικοί νόμοι και να ελέγξουμε την αξίωση του λεγόμενου «ιστορικού υλισμού» ως ξεκινήσουμε από τη διαλεκτική μαρξικού τύπου, όπως παρουσιάζεται στο *Κεφάλαιο*. Εκεί έχουμε μια ανάλυση της σύγχρονης αστικής κοινωνίας. Η έννοια των νομοτελειών κατ' αναλογία της φυσικοεπιστημονικής νομοτέλειας σχετικοποιείται εδώ, δεδομένου ότι δεν επιδιώκεται πλέον η ανάπτυξη μιας γενικής θεωρίας της μετάβασης από τη μία μορφή κοινωνίας στην άλλη, αλλά επικεντρώνεται η ανάλυση στην ανατομία μιας κοινωνίας και εξάλλου, αυτό το οποίο χαρακτηρίζει την ανάλυση της σύγχρονης κοινωνίας αποτελεί τα δομικά χαρακτηριστικά εξέλιξης αυτού του ίδιου του σχηματισμού. Η δυναμική δηλαδή της σημερινής κοινωνίας, είναι μια διαλεκτική που επικεντρώνεται στα προβλήματα και στην ανάλυση της σημερινής κοινωνίας.

Σε σχέση με τον προβληματισμό αυτό, ο Μαρξ κάνει κάποιες παρατηρήσεις για ιστορικούς νόμους, αλλά οι ιστορικοί νόμοι δεν έχουν τη θεωρητική αυστηρότητα που έχει η ανάλυση χαρακτηριστικών σχέσεων της σύγχρονης κοινωνίας. Δηλαδή έχουμε μία «αυστηρή» ανάλυση της σημερινής κοινωνίας των αντιθέσεων και των συγκρούσεών της. Από αυτή την ανάλυση έλκεται ένας ευρύτερος προβληματισμός για την ιστορικότητα κοινωνιών προαστικών και μετααστικών. Εκεί καταλήγει ο μαρξικός διαλεκτικός προβληματισμός του ώριμου έργου, απομακρύνεται δηλαδή από μία διαλεκτική τύπου *Αθλιότητα της φιλοσοφίας*. Έτσι αντί της ιδέας μιας υπερϊστορικής εξέλιξης που οδηγεί νομοτελειακά στην απελευθέρωση, η ανάλυση συγκεντρώνεται στο ιστορικό τώρα, στις αντιθέσεις κι αντιφάσεις του παρόντος. Διερευνά την αναπαραγωγή των ταξικών σχέσεων του παρόντος στην εξέλιξή του και στην αναπαραγωγή του αξιακού πλαισίου της σύγχρονης κοινωνίας. Σε σχέση με έναν τέτοιο προβληματισμό, αναπτύσσεται στο φόντο (και έλκεται βεβαίως από το σύγχρονο προβληματισμό, γιατί κάθε ιστορικός προβληματισμός έλκεται από το επίπεδο προβληματισμού των επιστημόνων που σε μια συγκεκριμένη εποχή κατασκευάζουν θεωρία), μια ευρύτερη αντίληψη περί ιστορίας και κοινωνίας. Αυτό ξεφεύγει από την αντίληψη του ιστορικού υλισμού των Βuhf-Klaus, οι οποίοι μιλούν για φυσι-

κούς νόμους. Καταλήγουν για το λόγο αυτό, όπως επισημαίνουμε σε έναν ιδιότυπο φετιχισμό εννοιών. Αντί να διευρευνήσει η αντίληψη αυτή, στην κατεύθυνση του μαρξικού προβληματισμού, την κοινωνική φύση, την κοινωνική μορφή της φύσης, αναζητάει κάποια φυσική νομοτέλεια της κοινωνίας.

Καταλήγω, ύστερα από όλα αυτά, σε κάποιες τελευταίες σκέψεις για την έννοια της ανακατασκευής μιας διαλεκτικής υλιστικής θεωρίας, για την οποία νομίζω ότι ορισμένα στοιχεία ίσως μπόρεσαν να αποσαφηνιστούν.

Πρώτα απ' όλα το πρόβλημα του υλισμού συμπίπτει με το πρόβλημα της ανακατασκευής των σχέσεων που διέπουν τον καταμερισμό της εργασίας σε σύγχρονες κοινωνίες. Η «υλιστική» επιστημολογία προβάλλει το αίτημα σε σχέση πάντα με το βαθμό και τον τύπο ανάπτυξης της κοινωνικής ζωής, να διερευνηθεί ο τρόπος της ανάπτυξης των τεχνικών μέσων της παραγωγής, σε σχέση με την ανάπτυξη των τεχνικών και των τεχνολογιών αντίστοιχα ο τρόπος προσέγγισης της κοινωνίας προς τη φύση. Τεχνολογίες που επιτρέπουν διασπάσεις του ατόμου και των μικροσωματιδίων, προωθούν μια άλλη αντίληψη της φύσης, από αυτήν που αντιστοιχεί στην τεχνολογία του σφυριού και του τσεκουριού. Προωθούν δηλαδή μια διαφορετική εικόνα της φύσης, γιατί η φύση, μπορεί να θεωρηθεί ότι παραμένει σταθερή. Βεβαίως έχει και η φύση την ιστορία της, αλλά σε σχέση με την ανθρώπινη ιστορία, μπορεί η ιστορία αυτή να θεωρηθεί ως σταθερή. Στην ανθρώπινη ιστορία μέσα στην οποία εμπλέκεται η ιστορία της τεχνολογίας είναι χιλίων χρόνων ίσως και λιγότερο, πεντακοσίων χρόνων και σε σχέση με την ανάπτυξη της κοινωνίας «εμφανίζονται» μορφές και στους ανθρώπους διαφορετικές όψεις της φύσης.

Η δομή και η μορφή της φύσης μπορεί δηλαδή να κατανοηθεί ως *σχέση*, με την έννοια της παραδοσιακής Αριστοτελικής σχέσης, δύναμews και ενεργείας, δηλαδή δυνατότητας και ενεργοποίησης της δυνατότητας —μιας σχέσης, που αναπτύσσεται ιστορικά. Καθώς αναπτύσσεται η ιστορική κοινωνία, ενεργοποιείται η φύση. Ένας σημαντικός μαρξιστής θεωρητικός, ο Wittfogel είχε γράψει σ' ένα άρθρο του το 1932, ότι η κοινωνία και η βιομηχανία «παράγουν» εκ νέου το φυσικό περιβάλλον μεταλλάσσοντας και ενεργοποιώντας ουσιώδεις πλευρές της φύσης. Το τι είναι σημαντικό για τις φυσικές επιστήμες μεταλλάσσει βάσει αλλαγών στα ερωτήματά μας, τα οποία είμαστε σε θέση να διατυπώσουμε προς τη φύση, στη βάση της διαδικασίας εξέλιξης της εργασιακής διαδικασίας και της διαδικασίας των μέσων παραγωγής. Προβάλλει εδώ μία κριτική μαρξιστική αντιμέτωση της έννοιας της φύσης, που μπορεί να αντιπαρατεθεί σε

μια τέτοια ανακατασκευή προς τη δογματική. Οπότε και η έννοια της διαλεκτικής αντιστοιχεί προς την έννοια του υλισμού, εμφανίζεται εδώ όχι ως μια αντίληψη της παραγωγικής βάσης αυτόματης δυναμικής αλλά ως μια αντίληψη ευρύτερης δυναμικής της σχέσης των στοιχείων στα οποία αναφερθήκαμε, των κοινωνικών σχέσεων, της σχέσης της φύσης και των κοινωνικών αξιών, στοιχείων των οποίων η ανάπτυξη τόσο στο Εγκελιανό έργο όσο και στο Μαρξ, ονομάστηκε «διαλεκτική ανάπτυξη» των κατηγοριών. Δεν πρόκειται απλώς για μια μέθοδο μεταξύ των πολλών, αλλά για την προσέγγιση του περιεχομένου, δηλαδή των περιεχομενικών σχέσεων που προϋποθέτουν ενός ορισμένου τύπου αφαίρεση σε κάθε ιστορική κοινωνία και κατεξοχήν στη σύγχρονη. Η αφαίρεση αυτή, είναι συστατικό στοιχείο για να γίνει κατανοητή η υλικότητα του αντικειμένου σε μία διαλεκτική προσέγγιση μέσα από την οποία συγκροτείται θεωρητικά και η έννοια της κοινωνικής πραγματικότητας και η έννοια της κριτικής.

Τέλος το θέμα της ανακατασκευής του διαλεκτικού υλισμού συμπίπτει με το πρόβλημα μιας ορθολογικής θεωρίας κατά περιεχόμενο, που στρέφεται κριτικά, εναντίον του ανορθολογισμού, του βιωματικού, του φαντασιακού, του ιστοριστικού και των φαντασιακών μορφημάτων, που παίρνουν ανεξέλεγκτες μορφές σε διάφορες εποχές μετατρέποντας τον πολίτη σε αμέτοχο θεατή των ιστορικών γεγονότων.

Η ορθολογική θεωρία λοιπόν είναι στραμμένη τόσο κατά του ανορθολογισμού, του βιώματος και του φαντασιακού όσο και εναντίον του φορμαλιστικού ορθολογισμού, που θεμελιώνεται σε αποκλειστικά τυπικές λογικές αρχές, χωρίς να θεματοποιεί πραγματικούς κοινωνικούς ανορθολογισμούς και χωρίς να δεσμεύεται για το τι είναι περιεχομενικά έλλογο σε μία κοινωνία της ανισότητας και των πολέμων, η οποία κινδυνεύει να αυτοκαταστραφεί.

Βάσει όσων εξετάθησαν μπορούν να διατυπωθούν ορισμένες θέσεις που αναφέρονται στην κατεύθυνση, προς την οποία φαίνεται σήμερα δυνατή η ανακατασκευή μιας διαλεκτικής θεωρίας:

Πρώτον σε επιστημολογικό επίπεδο: το πρόβλημα δεν είναι να αντικατασταθούν οι επιμέρους επιστήμες στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ τους με κάποια προνομιακή θεωρία, αλλά η προσπάθεια να αποκατασταθεί ένας πρακτικός αναστοχασμός, πάνω στις σχέσεις του καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των επιστημών, με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και την ιστορική σχέση της κοινωνίας προς τη φύση.

Δεύτερον, ως προς την κατανόηση της κοινωνίας: θα πρέπει να επιδιωχθεί η ανάπτυξη των κοινωνικοεπιστημονικών εννοιών σε σχέ-

ση με μία θεωρία κοινωνικής αναπαραγωγής που να έχει ως θέμα την αναπαραγωγή της όλης κοινωνίας ως αναπαραγωγή κοινωνικής ανισότητας και την αναπαραγωγή παρεμποδισμών της κοινωνικής χειραφέτησης και της πολιτικής αυτοδιαχείρισης.

Τρίτον ως προς την κατανόηση της φύσης: εγείρεται το αίτημα της ανάπτυξης των φυσικοεπιστημονικών εννοιών σε πρακτικό αναστοχασμό των κοινωνικών όρων συγκρότησής τους και των κοινωνικών συνεπειών των ιστορικά δεδομένων σχέσεων ανθρωπότητας και φύσης.

Τέλος κανονιστικά θα πρέπει να διερευνηθούν προβλήματα αξιακής δέσμευσης των θεωρητικών πλαισίων σε σχέση με αξίες που εκφράζουν κριτικά την κοινωνικότητα, τη συλλογικότητά της κοινωνικής αναπαραγωγής απέναντι στις μορφές ιδιοποίησης από άτομα ή από ομάδες του προϊόντος της συλλογικής συνεργασίας.

Επειδή η πραγματοποίηση των ιδεών αυτών εξαρτάται από ένα δημόσιο αναστοχασμό και ένα δημοκρατικό διάλογο, μία τέτοια θεωρία θα πρέπει να είναι διαλεκτική και διαλογική.

